

153. évfolyam (2019) | 1. szám

SZÁZADOK

A Magyar Történelmi Társulat folyóirata

Az alapítás éve
1867

Főszerkesztő:
Frank Tibor

Felelős szerkesztő:
Simon Anita

Szerkesztőség:
Csukovits Enikő, Eiler Ferenc, Hegedűs István,
Kenyeres István, Toma Katalin, Völgyesi Orsolya

SZÁZADOK
www.szazadok.hu

A Magyar Történelmi Társulat folyóirata
Szerkesztőség: H-1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4. B. épület V. emelet 511.
Telefon: (+36) 1 224 67 00 / 4637 mellék
E mail: szerkesztoseg@szazadok.hu
153. évfolyam (2019) 1. szám

Szerkesztőbizottság:

Csernus Sándor, Draskóczy István, Fodor Pál, Font Márta, Földes György, Gecsényi Lajos,
Gyarmati György, Hermann Róbert, Horn Ildikó, Izsák Lajos, Klaniczay Gábor, Kövér György,
Krász Lilla, Lévai Csaba, Orosz István, Pál Judit, Pál Lajos, Pálffy Géza, Papp Klára, Pók Attila,
Rainer M. János, Romsics Ignác, Sajti Enikő, Szakály Sándor, Varga Zsuzsanna,
Veszprémy László, Vonyó József, Zakar Péter, Zsoldos Attila

Nemzetközi tanácsadó testület:

Robert John Weston Evans (UK),
Marie-Madeleine de Cevins (Franciaország), Holger Fischer (Németország),
Ovidiu Ghitta (Románia), Olga Khavanova (Oroszország), Árpád von Klimó (USA),
Lengyel Tünde (Szlovákia), Stanisław A. Sroka (Lengyelország),
Arnold Suppan (Ausztria), Kees Teszelszky (Hollandia)

Olvasószerkesztő:

Reményi József Tamás

Tördelés, nyomdai előkészítés: ElektroPress
www.elektropress.hu

Nyomás, kötészet: Prime Rate
www.primerate.hu

ISSN 0039–8098

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>Jeszenszky Géza: A brit külpolitika útja Ausztria–Magyarország felbomlasztásához</i>	5
<i>Pósán László: A Német Lovagrend és az erdélyi püspökök viszonya a Barcaságban</i> (1211–1225)	41
<i>Sudár Balázs: A turbános morvák esete a korai magyar szállásokkal. A <i>Hudúid al-álam</i></i> <i>és a magyar őstörténet</i>	75
<i>Shaul Stampfer: Áttértek-e a kazárok a zsidó vallásra?</i>	101
<i>Zsoldos Ildikó: A Károlyiak szerepvállalásai az 1905–1906-os kormányzati krízis idején</i>	123

KÖZLEMÉNYEK

<i>Urbán Aladár: Az özvegy és a történelem. 130 éve halt meg gróf Zichy Antónia,</i> <i>Batthyány Lajos miniszterelnök özvegye</i>	151
<i>Gál Judit: A dalmáciai egyházak szerepe Imre és András trónharca idején (1197–1204)</i>	165
<i>Nagy-L. István: A császári-királyi hadsereg magyar tábornokainak kutatásáról</i> (1787–1815)	179

KRÓNIKA

<i>B. Halász Éva: Szokás és törvény. A Magyar Történelmi Társulat konferenciája</i> 2018. december 7-én	211
--	-----

TÖRTÉNETI IRODALOM

<i>Bagi Dániel: Divisio regni. Országmegosztás, trónviszály és dinasztikus történetírás</i> <i>az Árpádok, Piastok és Přemyslidák birodalmában a 11. és a korai 12. században</i> (<i>Kis Iván</i>)	215
---	-----

<i>Adinel Ciprian Dincă</i> : Instituția episcopală latină în Transilvania medievală (sec. XI/XII–XIV) (<i>Kovács Mihai</i>).....	218
<i>Ольга Владимировна Хаванова</i> : Усердие, честолюбие и карьера. Чиновничество в монархии Габсбургов в эпоху просвещенного абсолютизма (<i>Dinnyés Patrik</i>)	221
<i>Joachim Bahlcke</i> : Erinnerungskonkurrenz. Geschichtsschreibung in den Böhmischen Ländern vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart (<i>Törő László Dávid</i>)	224
<i>Lukács Anikó</i> : Nemzeti divat Pesten a 19. században (<i>Vigh Barbara</i>)	227
 E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI.....	231

Lukács Anikó

NEMZETI DIVAT PESTEN A 19. SZÁZADBAN

Budapest Főváros Levéltára, Bp. 2017. 296 oldal

A 19. századi nemzeti öltözet nemcsak a szűken vett viselettörténet keretében tárgya a hazai történeti vizsgálatoknak, hanem művelődés-, mentalitás- és gondolkodástörténeti kutatások is jócskán irányultak a feldolgozására. Lukács Anikó is a „nemzeti divat” témájának különleges jelentőségével indokolja saját vizsgálatát, de természetesen a munka legfőbb eredményei a szakmai nézőpont újszerűségével hozhatók összefüggésbe. A kötet ugyanis – mely a történetész 2011-ben megvédett doktori disszertációjára épül, és egyes részei külön tanulmányban is olvashatóak – csak közvetetten foglalkozik a nemzeti divat mibenlétével és történetével. A vizsgálat főként arra kérdez rá, vajon „miként lehet egy anyagi természetű tárgy az elvont közösség, a nemzet megtestesítője és építője” (52.), hogyan próbálták meg rávenni a korabelieket viselésére, s milyen üzleti érdekek húzódhattak meg a felöltése mellett szóló érvekben. A válasszokhoz különböző jellegű, különböző nézőpontból született szövegeket elemez a szerző.

A kötet elsődleges forrásait a pesti sajtótermékek azon divatról szóló írásai és ábrázolásai jelentik, melyek a nemzeti öltözetéről szóló diskurzus megélénkülésének időszakában keletkeztek. Az elemzés tárgyát tehát egyrészt az 1830–1840-es években, másrészt az 1850–1860-as években főként a divatlapok hasábjain kibontakozó párbeszéd adja. A két disputa elkülönítése mindenképpen szükségesnek látszik, hiszen a 19. századi magyar nemzeti öltözet – melynek elemei férföltözék esetében „elsősorban a magyar nadrág-dolmány-mente összeállítás [...], az ékítmények közül leginkább a zsinórozás, amely önmagában is biztosíthatta bármely ruhadarab magyarosságát, továbbá az arany-ezüst csatok, prém, kard, nemzeti színek, a csizma és a sarkantyú”; női viselet esetében „a zsinóros selyem vagy bársony magyar derékon és fehér ingvállon kívül a kötény, a magyar fejkötő vagy párta, a jellegzetes zsinórozás, a kettős ujjak, a prém” (68–69.) – e két időszakban nem egyformán terjedhetett el az országban. A reformkorban a nemzeti öltözet divatként jelent meg a lapokban, ám a mindennapokban inkább óhaj, mintsem realitás lehetett. A cikkek száma és a képi világ alakulása alapján ítélve „a nemzeti” valódi divattá csak az 50-es években válhatott. A magyar divat története ekkor 10 évet ölelt fel (1859–68), ám a propagálók már azt szerették volna, „ha a nemzeti öltözet nem válik divattá, ha a magyarok nem divatból, utánzási vágyból, hanem meggyőződésből, az ősök iránti tiszteletből, a nemzethez való tartozásuk kifejezéseként öltöznek magyarba” (141.). Vizsgálatában tehát Lukács Anikó igyekszik a két időszak közötti változásra felhívni a figyelmet, miközben a két diskurzust önmagában is elemzés alá veszi, a vitás pontokra, visszatérő kérdésekre helyezve a hangsúlyt, melyek többek között az egyes ruhadarabok magyaros jellege, a nemzeti öltözet funkciója vagy éppen terjesztésének módja mentén alakultak ki. A diskurzusok feltérképezése során szövegek gondolatmenetét rekonstruálja, gondolati sémákat tár fel, ugyanakkor az írások egykor volt jelentésének is nyomába szegődik.

A nemzeti öltözet ugyanis materiális valójában „egy koncepció hordozására szolgált”, így a geertz-i értelemben vett szimbólumként tekinthetünk rá. Bár ez a fogalom a 19. századi magyar nyelv szótárában még nem szerepel, a „jelkép” szócikknél hasonló értelmezést találunk. A magyaros viselet – melynek többletjelentését a lapok is hangsúlyozták – tehát egy nemzeti jelkép volt a korban, a magyar nemzeti önállóság, az összetartozás, a nemzeti jelleg kifejezője. Ábrázolásával éppen ezért a magyar nemzetet jellemezni lehetett, ahogyan azt is ki lehetett fejezni általa, milyen szerepet szánunk neki a nemzetek sorában. A magyaros viselet tehát a nemzeti önkép kialakításának eszköze lett, így az öltözet kérdését a szerző elsősorban a nemzetépítésről szóló diskurzushoz köti, amit az is indokol, hogy a sajtóban megjelent írások a

szimbolikus beszédmódot alkalmazva nemcsak materiális dolgokkal foglalkozhattak, hanem a nemzetről kialakult kollektív képzetekkel is. A szövegekből így a nemzetiesítés és polgárosodás, a nemzet és haladás problémája szintén kiolvasható, ezáltal a sajtóban megjelenő írások egy eszmétörténeti vizsgálathoz is alkalmasnak tűnnek, különösen, hogy bennük a csinosodás politikai beszédmódja is megmutatkozik.

Lukács Anikó a hazai nacionalizmus kutatás új kérdésfelvetéseihez és szemléletéhez kapcsolódik munkájával. A kötet abba az irányba illeszkedik, amit *A 19. századi magyar nemzet-építés elemeinek értelmezése új szempontok és források alapján* című OTKA kutatócsoport jelölt ki. A csoport – melynek Lukács Anikó is tagja volt – a társadalom- és kultúrtörténet felől közelített tárgyhöz, azzal a céllal, hogy lebontsák az „egységnemzet” koncepciót, és a nemzetre mint szimbólumrendszerre tekintve kimutassák, hogy „a korabeli társadalmi környezet kifejezetten olyan heterogén (rendi, felekezeti, nyelvi, kulturális stb.) elemekből épült fel, amelyek nem, vagy csak részben feleltek meg a kánonban megfogalmazódó nemzetkép egyneműsítő elvárásainak”. (Nemzeti látószögek a 19. századi Magyarországon. 19. századi nemzetépítő diskurzusok. Szerk. Albert Réka – Czoch Gábor – Erdősi Péter. Bp. 2010. 8.)

A történetészeket tehát „egyre inkább érdekelni kezdte a szimbolikus formák szerepe az állam kialakulásában és működésében, ha úgy tetszik, konstrukciójában”. (*Clifford Geertz: Történelem és antropológia*. In: Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok. Szerk. Sebők Marcell. Bp. 2000. 117.) A megközelítésnek ezt a lehetőségét a történettudomány és az antropológia együttműködése teremtette meg, melynek hatására Lukács Anikó tárgyához a jelentések felől közelít, vagyis célja „kifürkészni a dolgok nem szembe-szökö értelmét...” – amit a „sűrű-leírás” segítségével tehet meg. Az így létrejött értelmezés tehát visszanyúl a legközvetlenebb megfigyelés szintjére, vagyis a szerző a szimbólumok vizsgálatát a hétköznapi élethez köti, és úgy igyekszik bemutatni azokat, ahogyan a szereplők szemlélhették. Ezt szolgálhatja a szövegben annak az érzékeltetése is, hogy a nemzeti öltözet fogalma igen képlékeny volt a korban, hiszen az nemcsak időben változott, de a különböző társadalmi csoportok is eltérően értelmezték. Ugyanakkor a nemzeti öltözetnek mint jelképnek csoportonként vagy egyénenként a jelentése is változhatott. Mindez jól mutatja azt is, hogy a történész a nemzetépítéshez a korábban kijelölt kultúrtörténeti irányból közelít, hiszen annak egyik alapkérdése éppen az, „hogyan milyen különböző módokon használják, értelmezik és sajátítják ki csoportok és egyének azokat az intellektuális motívumokat vagy kulturális formákat, amelyeken közösen osztoznak”. (*Roger Chartier: Szöveg, szimbólumok és franciaság. A szimbolikus antropológia használata a történetírásban*. In: Történeti antropológia i. m. 80.)

A kötetnek ugyanakkor fontos társadalomtörténeti vonatkozásai is vannak. A sajtó társadalomtörténeti szempontú elemzésének elméleti kereteit Gyáni Gábor összegezte vonatkozó írásában. Célja az analitikus sajtótörténet-írás megerősítése volt, hiszen a korábbi gyakorlat „alig követelt többet az egyes sajtótermékek, a lapok tartalmi leírásánál és jellemzésénél, formai bemutatásánál (rovatbeosztás, tipográfia), valamint a politikai és az irodalmi összefüggések felvillantásánál”. (*Gyáni Gábor: Sajtótörténet a társadalomtörténet szemszögéből*. Médiautató 7. (2006) 1. sz. 63.) A megfogalmazott új nézőpont többek között a sajtót mint a kommunikáció alakítóját, a véleményformálás intézményét kívánja vizsgálat alá venni. Ebbe az irányba illeszkedik a kötet azon része is, melyben a nemzeti öltözet viselésének népszerűsítése, annak módszerei kerülnek a vizsgálat körébe. A propaganda főként a nemzeti öltözet hétköznapi öltözetként való viselésére irányult, hiszen „ünnepi díszként” a korszakban és az előző évtizedekben is „felöltötték”. A sajtó terjesztési stratégiája ugyanakkor kétirányú volt, hiszen a lapok nemcsak eszmék hirdetői, hanem üzleti vállalkozások is, amelyek a hirdetőkből és előfizetőkből élnek, vagyis a nemzeti öltözet népszerűsítése mellett

az előfizetők szám növelése is a propagálók céljai között szerepelhetett. A kiadványok üzleti vállalkozásként való vizsgálata szintén a sajtó társadalomtörténetének megnevezett törekvései között szerepel, s részét képezi a hirdetések önálló elemzése is. Lukács Anikó ezt a feladatot is elvégezte a nemzeti divat összefüggésében.

A hirdetők, vagyis a szabók esettanulmányokon keresztül jelennek meg a kötetben. Életútjuk rekonstruálása mellett tevékenységükről is beszámol a szerző, melyről – az üzleti stratégia részét képező képes, illetve a divattudósításokban elrejtett – hirdetések tanúskodnak. Célja az üzleti praktikák, reklámfogások s a szakmai-mentalitás változásán keresztül rámutatni a gazdaság és társadalom átalakulásra, mindemellett pedig arra a kérdésre is igyekszik választ találni, hogy a nemzeti öltözetben „testet öltött” eszme pusztán üzleti érdekeket szolgált-e. Miközben tehát feltárja a szerzők nemzetről, társadalomról alkotott képét, illetve a propaganda módszereit és változásait, a terjesztés és viselés szándékait is igyekszik megvilágítani. A sajtótermékek tükrében azonban a mozgatórugókról csak találgatni lehet, így „a finomabb mikroszintű elemzésekhez elengedhetetlen [...] a gazdasági-, társadalomtörténeti és kultúrtörténeti irányultságból eredően új vagy kellően ki nem aknázott levéltári és kéziratári forráscsoportok bevonása a kutatásba”. (*Lipták Dorottya: A modernkori könyv- és sajtótörténeti kutatások állapotáról. Paradigmaváltás – problémafeltárás – alapelvek – programok – feladatok. Magyar Tudomány* 172. [2011] 9. 1130.) Ezt a célt szolgálja a gyártók esetében a peres iratok, míg a „potenciális olvasók” vagyis a fogyasztók esetében a személyes dokumentumok – naplók, visszaemlékezések, önéletrások – elemzése.

Az autobiografikus forrásokat korábban leginkább illusztrációként használták, ám manapság a naplók önálló társadalomtörténeti, történeti antropológiai elemzések kútforrása lettek, melyeket középpontba állítva a kutatók kapcsolatrendszerekre, életmódra, személyes terekre stb. kérdeznek rá. A szemlélet elméleti alapjait a hazai történeti irodalomban Gyáni Gábor fektette le bő két évtizeddel ezelőtt. Azóta hasonló munkák születtek Wesselényi Miklós, Bártfay László vagy Kállay Béni naplójának elemzéséből is. Ezekhez a vizsgálatokhoz kapcsolódik Lukács Anikó munkája is, ám az említett munkák pusztán egyetlen ember leírt tevékenységeinek minél pontosabb magyarázatát kívánják adni, míg a történész a gyakorlatban kevésbé alkalmazott mentalitástörténeti szemléletet működteti kötetében.

A mintaszerűen választott szövegeket úgy igyekszik megszólaltatni, hogy illeszkedjenek a divatlapok diskurzusához, vagyis a vizsgálat ezen részének alapvető kérdése, hogy mennyiben és hogyan jelent meg a mindennapi életben a „sajtó valósága”. A nemzeti az egyének szintjén szintén szimbólumként jelenik meg, a korszakban kommunikációs eszköz szerepét töltve be, általa tehát politikai véleményüket is kifejezheték az emberek, hiszen lehetőséget adott arra, hogy képekben beszéljenek eszmékről. Sokak számára az „átöltözés” motivációja éppen ezért a politikai demonstráció lehetett, mások azonban társadalmi kényszerről beszélnek, amikor a változás okait nevezik meg.

„A divat alakulása többszereplős folyamat, amelyben [...] a ruhák készítői, terjesztői és megrendelői, viselői egyaránt szerepet játszanak” (132.). Az ő nézőpontjukból tekinthetünk Lukács Anikó kötetében a nemzeti divatra. „Mind egyedi nézőpontot jelöl, s mind csak egy lehetséges értelmezését adja a múltbeli eseményeknek.”

Vigh Barbara